



ΦΑΝΗΣ Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ



Δε θυμάμαι πότε, πριν από πολλά πολλά χρόνια, εδραιώθηκε μέσα μου η καθόλου πρωτότυπη, θα έλεγα, ιδέα ότι στη Μέση Εκπαίδευση καθηγητής και μαθητής σωστό θα ήταν κάποια στιγμή να ιδούν τον αρχαίο κόσμο ως ενιαίο σύνολο, και μάλιστα εξελικτικά.

Αυτή την ανάγκη την υπογράμμιζα και δημόσια, με κάθε ευκαιρία, αρχίζοντας από το 13ο Σεμινάριο της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων (Π.Ε.Φ.), το 1990, όπου ονειρευτήκαμε μια μικρή Γραμματολογία, βιβλίο συνδετικό και συνοδευτικό των μαθημάτων μας, για να μπορεί ο μαθητής κάποια στιγμή να συλλάβει τη ροή της αρχαιοελληνικής λογοτεχνίας και να τοποθετεί κάθε φορά στη σωστή θέση τους συγγραφείς που διδάσκεται.¹

Το 1994, στο 190 Σεμινάριο της Π.Ε.Φ., ακούστηκε ως αυτονόητο πια ζητούμενο ο αρχαιοελληνικός πολιτισμός να διδάσκεται στην ενότητα, στην πληρότητα και στην εξέλιξή του² – και πάλι, το 2001, σε εισήγησή μου προς το Υπουργείο Παιδείας έγραφα: *Το (αναλυτικό) Πρόγραμμα (των Αρχαίων Ελληνικών), (...) παρουσιάζει (...) αδυναμίες: Ο αρ-*

Ο Φάνης Ι. Κακριδής είναι ομότιμος καθηγητής κλασικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

χαίος κόσμος προσφέρεται κομματιασμένος και ανακατωτά. Αν εξαιρέσουμε την Αρχαία Ιστορία της Α΄ Γυμνασίου, πουθενά ο αρχαίος πολιτισμός δεν παρουσιάζεται ως εξελισσόμενο σύνολο: η βαθμιαία ανακάλυψη του πνεύματος και η πορεία από το μύθο στο λόγο παραμένουν άγνωστα, και ο μαθητής σχηματίζει την εικόνα ενός 'παγωμένου' αρχαίου κόσμου, απ' όπου κάθε φορά γνωρίζει ένα κομμάτι (...) – Άμεση ενέργεια θα ήταν να υπάρξει ως βιβλίο αναφοράς για όλους τους μαθητές μια συνοπτική Ιστορία της Ελληνικής Αρχαιότητας, που να καλύπτει όλα τα πολιτισμικά πεδία (θρησκεία, γράμματα, επιστήμες, τέχνες, τεχνολογία κλπ.).

Ένα χρόνο μετά, το 2002, όταν ο συνάδελφος Δ. Ν. Μαρωνίτης μού πρότεινε να συνεργαστούμε στο Πρόγραμμα Αρχαιογνωσίας & Αρχαιογλωσσίας του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας, δέχτηκα με χαρά, και ζήτησα να αναλάβω -τί άλλο;- την παρουσίαση της αρχαιοελληνικής Γραμματείας στο σύνολο και στην εξέλιξή της – και πάλι ένα χρόνο αργότερα, το 2003, διαπίστωσα ότι στην ίδια γραμμή θα κινηθούν και άλλοι.

Η Πρόσκληση Εκδήλωσης Ενδιαφέροντος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (21.5.03) περιείχε μια Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, βιβλίο αναφοράς για την Α΄-Β΄-Γ΄ Γυμνασίου, και στις Ειδικές Προδιαγραφές διαβάσαμε ένα αιτιολογικό, που μας γέμισε χαρά κι ελπίδα: Επομένως³ -διαπίστωσαν οι συνάδελφοι του Παιδαγωγικού- υπάρχει επιτακτική ανάγκη να συμπληρωθεί κατάλληλα (...) η αποσπασματική εικόνα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας με μια συνολική και ιστορική επισκόπησή της, με τη βοήθεια ενός ειδικού συμπληρωματικού βιβλίου. Ζήτη!

Ζήτη δύο φορές, γιατί, αν ευδοκιμήσουν και οι δυο προσπάθειες, ίσως να υπάρξουν για πρώτη φορά διαθέσιμα δύο παράλληλα εγκεκριμένα βιβλία του Οργανισμού, και να διαλέγουν de facto ή de jure οι καθηγητές της έδρας με τα δικά τους έγκυρα εκπαιδευτικά κριτήρια.

Γραμματολογίες υπάρχουν και τώρα στο ελεύθερο εμπόριο πολλές, προσαρμοσμένες ή όχι σε μαθητικό επίπεδο, όπως υπάρχει και μια λαμπρή προσφορά του Θόδωρου Στεφανόπουλου και των συνεργατών του: οι εισαγωγές στην τρίτομη Ανθολογία της αρχαίας ελληνικής γραμματείας (2001) είναι, όπως ταιριάζει στις ανθολογίες, σύντομες και ασύνδετες· δεν παύουν όμως γι' αυτό να είναι εξαιρετικά διαφωτιστικές – και είναι μεγάλο κρίμα ένα τόσο πλούσιο και καλογραμμένο βιβλίο, έκδοση του Οργανισμού Διδακτικών Βιβλίων, να μείνει διδακτικά ανεκμετάλλευτο.

Γραμματολογίες υπάρχουν αλήθεια πολλές, και δίκαια κάποιος θ' αναρωτηθεί, τί προσπαθούμε τώρα να προσφέρουμε ιδιαίτερο ή καινούριο – αν δεν είναι να παρατάξουμε κι εμείς στα γνωστά πλαίσια, τις ίδιες χρονολογίες, τα ίδια ονόματα, τους ίδιους ορισμούς και τα ίδια χαρακτηριστικά που επισημαίνουν όλοι: δω μια φορά ήταν άνθρωπος, κι εκεί 'ταν ένας τόπος, όπως περιγράφει ο Σολωμός μ' ένα μονόστιχο την Ξερή πολυμάθεια.

Να το ξεκαθαρίσουμε εξαρχής: η Γραμματολογία δεν είναι πεδίο όπου ο συντάκτης της φιλοδοξεί να προσφέρει και ο αναγνώστης αναζητά καινούριες πληροφορίες και πρωτό-

τυπες απόψεις κι ερμηνείες. Φυσικά, αν υπάρχουν νεότερα στοιχεία θα ενσωματωθούν, αν κυκλοφορούν νέες απόψεις κι ερμηνείες θα αξιοποιηθούν προσεκτικά· όμως αυτό δε σημαίνει ότι θα παραμεριστούν ή θα υποτιμηθούν το γνωστό στέριο θησαυρισμένο πληροφοριακό υλικό, οι κατασταλαγμένες εκτιμήσεις και οι αναγνωρισμένες ερμηνείες των γραμματολόγων. Όσο και αν το ευνοούν οι καιροί, δεν επιδιώκουμε ούτε την ανατροπή ούτε την επανίδρυση της Γραμματολογίας!

Καινούρια είναι η επιλογή: τί από τα παραπάνω θα παραλειφτεί, τί και σε ποια έκταση θα προβληθεί σ' ένα σχολικό βιβλίο αναφοράς, που σωστά, ως ομάδα, αποφασίσαμε ότι δεν πρέπει να ξεπεράσει, με την εικονογράφηση, τους πίνακες κλπ. τις τριακόσιες κανονικές σελίδες. Καινούργιος είναι και ο τρόπος της παρουσίασης, όπου κυρίαρχο ρόλο δίπλα στα επιστημονικά παίζουν και τα παιδαγωγικά κριτήρια.

Δεν έχει νόημα να εκθέσει κανείς όλες τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει, όταν πάρει να συντάξει διδακτικό βιβλίο, και μάλιστα βιβλίο κοινό και για τις τρεις τάξεις του Γυμνασίου. Ο κίνδυνος είτε να υπερτιμηθούν είτε να υποτιμηθούν οι δυνατότητες των μαθητών είναι το ξέρουμε μεγάλος. Το βιβλίο μας σταθμίζεται έτσι ώστε να μπορεί να το προσεγγίσει ο μέσος μαθητής Γυμνασίου – υπολογίζοντας ότι μερικές φορές θα χρειαστεί να βάλει τα δυνατά του.

Συγκεκριμένα: δεν παραλείπουμε τίποτα επειδή θα ήταν δύσκολο να το κατανοήσουν οι μαθητές, γιατί πιστεύουμε ότι οι μαθητές μπορούν να καταλάβουν τα πάντα, αν τους παρουσιαστούν με το σωστό τρόπο· και ακόμα, ούτε ψευτίζουμε, ούτε αποφεύγουμε τη φιλολογική ορολογία: μιλούμε για βιοσοφία, για έργα ψευδεπίγραφα, για κριτική των κειμένων κλπ., φροντίζοντας να εξηγήσουμε την έννοια των όρων, είτε μέσα στα συμφραζόμενα είτε σ' ένα μικρό ενσωματωμένο λεξικό.

Τη διαμόρφωση της σχολικής Γραμματολογίας επηρεάζουν δύο ακόμα αλληλένδετοι παράγοντες: το πώς υπολογίζουμε (ή φανταζόμαστε, ή ονειρευόμαστε, ή θα θέλαμε) να χρησιμοποιηθεί το βιβλίο, και το ποιος είναι ο απώτερος στόχος του.

Για το πρώτο έχει σημασία να συνειδητοποιήσουμε ότι θα ήταν άστοχο να υπαγορέψουμε στους μαθητές και καθηγητές πότε και πώς να χρησιμοποιούν το βιβλίο. Ανάλογα με τις δυνατότητες της τάξης του και σύμφωνα με τις προσωπικές του εκτιμήσεις ο καθηγητής μπορεί να κρίνει ο ίδιος όχι μόνο το πώς, αλλά και το αν θ' αξιοποιήσει διδακτικά τη Γραμματολογία μας· και πάλι ο κάθε μαθητής με τα δικά του κριτήρια θ' αποφασίσει να το ανοίξει ή να μην το ανοίξει το βιβλίο που του δώσαμε.

Εμείς μόνο δυνατότητες μπορούμε να προβλέψουμε, και για τη Γραμματολογία υπάρχουν, πιστεύω, σε γενικές γραμμές δύο δυνατότητες:

Μια δυνατότητα είναι το βιβλίο να χρησιμοποιηθεί ευκαιριακά, όταν για έναν οποιονδήποτε λόγο αναζητούμε πληροφορίες, ή θέλουμε να κατατοπιστούμε για κάποιο έργο και το συγγραφέα του, για ένα λογοτεχνικό είδος, ή και για μιαν ολόκληρη ιστορική περίοδο. Για όλα αυτά είναι βοηθητικό

το ευρετήριο, αλλά και η ίδια η διάταξη της ύλης κατά εποχές και κατά λογοτεχνικά είδη – κάθε φορά με προλεγόμενα, με αναλυτική έκθεση των δεδομένων, με επιλεγόμενα και με πίνακες. Χρήσιμο είναι οι μαθητές να διαθέτουν ένα τέτοιο βιβλίο αναφοράς στη βιβλιοθήκη τους αλλά ως ένα σημείο τις ίδιες ανάγκες μπορεί να καλύψει και μια εγκυκλοπαίδεια, η μια μεγαλύτερη γραμματολογία.

Πάλι όμως, το βιβλίο μας ελπίζουμε και σε αυτή την ευκαιριακή χρήση να πλεονεκτεί, όταν με την προτροπή του καθηγητή, είτε από δική του προκοπή, ο μαθητής θελήσει να τοποθετήσει ένα έργο ή πρόσωπο στις σωστές του συντεταγμένες: στην κάθετη, διαχρονική συντεταγμένη του λογοτεχνικού είδους, και στην οριζόντια, συγχρονική συντεταγμένη της εποχής: να πληροφορηθεί, για παράδειγμα, τί έχει προηγηθεί στον τομέα της ρητορικής, όταν γύρω στα 390 π.Χ. ο Ισοκράτης ιδρύει τη σχολή του στην Αθήνα, και ποιες ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες περιβάλλουν τη σχολή και το έργο του στα πενήντα χρόνια που ακολουθούν. Συνειδητά προσπαθούμε η νέα Γραμματολογία να διευκολύνει παρόμοιες, ας τις πούμε *προχωρημένες*, αναζητήσεις.

Πιο σημαντική είναι, πιστεύουμε, η δεύτερη δυνατότητα, το βιβλίο να διαβαστεί από την αρχή ως το τέλος σαν μυθιστόρημα, γιατί τότε πραγματώνεται αυτό που θέσαμε ως κύριο στόχο της συγγραφής: ο αρχαίος κόσμος να παρουσιαστεί από μας και να ιδωθεί από το μαθητή ως σύνολο, *στην ενότητα, στην πληρότητα και στην εξέλιξή του* – και βέβαια εδώ αρχίζουν οι δυσκολίες.

Πρώτα πρώτα, πώς να μιλήσουμε για *πληρότητα*, όταν η εικόνα του αρχαίου κόσμου, όπως την προσφέρουμε, περιορίζεται στη Γραμματεία – ας είναι και με την ευρύτερη έννοια, που καλύπτει όλα τα διαθέσιμα κείμενα, λογοτεχνικά ή όχι. Και αν ακόμα αποδεχτούμε ότι άμεσα ή έμμεσα τα γραπτά μνημεία φανερώνουν σε ικανοποιητικό βαθμό το γενικό χαρακτήρα της εποχής τους, τις ιστορικές τύχες και τα επιστημονικά, τεχνολογικά και πολιτισμικά της επιτεύγματα, πάλι η προσφορά μας μένει ανολοκλήρωτη όσο μαζί με τα κείμενα δεν συνεξετάζουμε με την ίδια φροντίδα, τα εικαστικά μνημεία: αρχιτεκτονικά, ζωγραφικά, γλυπτά και άλλα. Αυτή την έλλειψη προσπαθούμε να την αναπληρώσουμε στην Εισαγωγή κάθε εποχής, όπου γίνεται πάντα χωριστός λόγος για τα *γράμματα και τις τέχνες*, και με τη συσχετισμένη και σχολιασμένη εικονογράφηση, όπου σίγουρα θ' αναζητήσουμε βοήθεια αρχαιολόγου.

Δύσκολο και το να παρουσιαστεί η Αρχαία γραμματεία σαν *μυθιστόρημα, στην ενότητα και στην εξέλιξή της*. Με την πρώτη ματιά που θα ρίξει κανείς διαπιστώνει ότι χωρισμένη σε περιόδους, σε λογοτεχνικά είδη, σε συγγραφείς και παραγράφους - όλα τακτικά και αριθμημένα -, η Γραμματολογία μας μόνο με μυθιστόρημα δε μοιάζει. Από την άλλη μεριά, ο

οριζόντιος και κάθετος χωρισμός της ιστορικής ύλης, ακόμα και συμβατικός, δεν παύει να είναι γνωσιολογικά απαραίτητος. Δε θα είχε κανένα νόημα να προσφέρουμε στους μαθητές ένα βιβλίο ανοργάνωτο – ποτάμι που μέσα του θα κυλούσαν ανακατωμένα, θα εμφανίζονταν και θα εξαφανίζονταν πρόσωπα, γεγονότα, συγγραφείς, προβληματισμοί και τάσεις.

Με άλλα μέσα πρέπει να φανερωθεί η συνοχή και να παρουσιαστεί η ροή των πολιτισμικών φαινομένων: με το να υπογραμμίζεται, για παράδειγμα, η σχέση του καθενός συγγραφέα με την παράδοση και η μαθητεία του στον ένα ή στον άλλο δάσκαλο, με το να μνημονεύονται οι πρωτεργάτες και οι μεταρρυθμιστές στο κάθε είδος, με τις συχνές παραπομπές μπρος και πίσω – με την υστερόβουλη παρεμβολή εκφράσεων όπως *φυσικά, θα το περιμέναμε, δεν απορούμε* κτό, που υποχρεώνουν τον αναγνώστη ν' αναλογιστεί γιατί το ένα ή το άλλο φαινόμενο που καταγράφουμε αποτελεί φυσική συνέχεια όσων προηγήθηκαν.

Τελευταία παρατήρηση: αυτή η *φυσική συνέχεια*, ή *αλληλουχία* των κάθε λογής «ιστορικών» φαινομένων αρχή και τέλος δεν έχει – και έτσι είναι δύσκολο ο αρχαίος κόσμος να σχηματιστεί ως ενότητα, να ξεχωρίσει από τα όσα προηγήθηκαν και όσα ακλούθησαν. Θα το συζητήσουμε το θέμα το απόγευμα, με μεγαλύτερη άνεση: όμως επιτρέψτε μου από τώρα να σημειώσω ότι ήταν και για μένα τον ίδιο μεγάλη βοήθεια, και πολλά προβλήματα λύθηκαν, όταν σκέφτηκα στις επικεφαλίδες των τεσσάρων κεφαλαίων, που αντιστοιχούν στις μεγάλες περιόδους του αρχαίου κόσμου, να προσθέσω κάθε φορά μια λέξη. Στο κεφάλαιο *Αρχαϊκή εποχή* τη λέξη *Άνοιξη*, στο κεφάλαιο *Κλασική εποχή* τη λέξη *Καλοκαίρι*, στο κεφάλαιο *Αλεξανδρινή εποχή* τη λέξη *Φθινόπωρο*, και στο κεφάλαιο *Ρωμαϊοκρατία* τη λέξη *Χειμώνας*.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ομιλία με τον τίτλο «Από το έπος στο Λυρισμό», στο *Επική και λυρική ποίηση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Σεμινάριο 13, Αθήνα: «Π. Ε.Φ.» 1990, 102-110.

2. Ομιλία με τίτλο *Αρχαιογνωσία 2000: ένα φανταστικό πρόγραμμα*, στο *Ο αρχαίος κόσμος στα σύγχρονα αναλυτικά προγράμματα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης*, Σεμινάριο 19, Αθήνα: «Γρηγόρης» – «Π.Ε.Φ.» 1999, σ. 131.

3. Η προηγούμενη φράση είναι πολύπλοκη: *Πληρέστερη όμως εικόνα του Αρχαίου Κόσμου, άρα και των λογοτεχνικών κειμένων, μπορεί πράγματι να σχηματίσει ο μαθητής με τη μελέτη και την κατανόηση της συμπεριφοράς, της δράσης, και του αγώνα του ανθρώπου της Ελληνικής Αρχαιότητας, για να γνωρίσει τον κόσμο και τη ζωή, να αναζητήσει την αλήθεια και τη γνώση σε όλους τους τομείς του επιστητού και έτσι, να θεμελιώσει την επιστήμη και την τέχνη, με άλλα λόγια τον πολιτισμό.*